

I

De ster

Van begin af aan wist hij dat hij speciaal was. Hij heette nog geen Rudolf Vrba, dat kwam pas later. Hij heette Walter Rosenberg en hij hoefde zijn moeder maar aan te kijken om te weten dat hij uniek was. Ilona Rosenberg had wanhopig lang op hem moeten wachten. Ze had gesmacht naar zijn komst. Ze was al stiefmoeder – haar echtgenoot, Elias, had drie kinderen uit een vorig huwelijk – maar dat was toch anders dan een kind van haarzelf. Tien jaar lang had ze gehunkerd naar een kind. De dokters hadden gezegd dat ze de hoop beter kon laten varen. Dus toen Walter op 11 september 1924 werd geboren, verwelkomde ze hem als een godsgeschenk.

Ze was verrukt van hem. Datzelfde gold voor zijn twee halfbroers en halfzus, die allemaal meer dan tien jaar ouder waren. Vooral Sammy en Fanci waren voor hem eigenlijk meer oom en tante dan broer en zus. De kleine Walter was het onderwerp van dat type aandacht dat doorgaans is voorbehouden aan een enig kind. Hij was vroegwijs. Hij was pas vier of vijf toen Fanci, die graag haar vriendje wilde zien, de kleine Walter afzette bij het eenkamergebouw waarin de school zat waar haar vriend werkte, zodat de lerares hem in de gaten kon houden. Hij zou er in een hoekje kunnen spelen of tekenen. Maar toen ze terugkwam, zag Fanci dat de lerares naar Walter Rosenberg wees als voorbeeld voor de andere kinderen, die soms twee keer zo oud waren.

‘Kijk eens hoe goed Walter zijn opdrachten doet,’ zei ze.¹ Hij was niet veel ouder toen zijn familie hem stilletjes de krant zagen lezen.

Walter werd geboren in Topol’čany. Dat lag in het westen van Slowakije, maar in het midden van het nieuwe Tsjecho-Slowakije, het land dat zes jaar voor Walters geboorte in het leven was geroepen. Niet veel later

verkocht het gezin het huis en verkasten ze naar het oosten van het land, richting de Oekraïense grens. Ze gingen wonen in Jaklovce, een stipje op de kaart dat zo irrelevant was dat de treinen voorbij denderden zonder er ooit te stoppen. Dat kon ook niet: er was geen station, niet eens een perron. Walters vader, de eigenaar van de lokale houtzagerij, vatte daarom het idee op om een perron en een kleine overdekte wachtruimte te bouwen. Tot Walters verrukking werd dat gebouw tweemaal zo groot wanneer tijdens het loofhuttenfeest in de herfst de soeka (loofhut) van de familie werd opgetuigd. Bij dat feest gaven de Joden blijk van hun geloof in de Almachtige door in tijdelijke hutten onder de blote hemel hun maaltijd te nuttigen.

De jonge Walter genoot van het leven op het platteland. De familie hield kippen. Toen Walters ouders merkten dat er eieren verdwenen, kreeg Fanci de opdracht extra op te letten. Misschien roofde een vos het kippenhok leeg? Op een ochtend betrapte Fanci de boosdoener op heterdaad. Het bleek een onvermoed roofdier: het was haar broertje die de kippenren in glipte, de eieren stal en vervolgens rauw opat.

De Rosenbergs zouden niet lang in het dorp blijven. Elias overleed toen Walter vier was. Daarna keerde Ilona terug naar het westen, waar haar familie oorspronkelijk vandaan kwam. Nu moest ze zelf de kost verdienen. Ze ging als colporteur de straat op en verkocht en verstellde lingerie en ondergoed, dat ze zelf maakte. Dat was natuurlijk geen ideale situatie om een klein kind in groot te brengen. Eenmaal liet Ilona Walter achter bij een vriendin, die zij zou omschrijven als een 'bijvrouw'. Omdat de vrouw boos was dat haar begunstiger haar had afgedankt, kocht ze Walter om. Hij moest doen alsof zij hun onwettige kind was, terwijl ze door het stadje paradeerden en zij zich er luid om beklaagde dat die vreselijke vent haar en haar snoezige jongetje in de steek had gelaten. Als beloning voor zijn optreden brachten ze een bezoekje aan de bakker en mocht Walter een plak cake uitkiezen.

Ilona besloot dat haar zoon bij zijn grootouders in Nitra zou gaan wonen. Dat pakte goed uit. Walter kreeg al gauw een sterke band met zijn opa, die hem opvoedde volgens de strikte gebruiken van het orthodoxe jodendom. Soms deed hij een boodschap voor de alom gerespecteerde rabbijn van het stadje.² En op vrijdagen volgde Walter zijn opa en de an-

dere mannen naar de rivier, die werd gebruikt als een mikwe. Door hun lichamen in het water onder te dompelen, maakten ze het tot het rituele bad waarmee joden zichzelf voor de sabbat reinigen.

Walter vond de tradities fijn en hield van zijn grootouders. Hij was gelukkig. Het enige wolkje aan een verder stralend blauwe hemel was de rivaliteit tussen hem en Max, zijn Weense neef van een paar jaar ouder. Walter wist dat zijn opa trots was op zijn schoolprestaties, maar hij vermoedde dat de oude man toch meer van Max hield.

Nadat zijn oma lelijk ten val was gekomen, besloot Walters opa dat hij de jongen niet in zijn eentje kon opvoeden. Walter werd doorgestuurd naar een Joods weeshuis in Bratislava. Ook daar maakte hij met zijn leergerigheid indruk op zijn docenten; als je hem vroeg naar zijn hobby's, antwoordde hij 'talen en lezen', hoewel hij ook graag voetbalde. Het schoolhoofd stelde aan Ilona voor dat ze haar zoon zou inschrijven op een van de beste middelbare scholen van de stad. Dat betekende dat Ilona zich in Bratislava zou moeten vestigen en een jonge vrouw als voogdes voor Walter zou moeten inhuren terwijl zij als colporteur onderweg was. Maar als haar zoon dit soort kansen kreeg, dan wilde Ilona dat hij die kon grijpen.

Op een klassenfoto uit de herfst van 1935 waren de trekken al zichtbaar van de man die hij zou worden. Op zijn elfde kwam hij misschien een tikje nerveus over, maar opvallen deed hij zeker. Zijn donkere haren waren opzij gekamd en hij had al de dikke donkere wenkbrauwen die hij de rest van zijn leven zou houden. Met kaarsrechte rug keek hij met een vrij intense blik recht in de camera. De andere jongens deden zoals hun werd gezegd en vouwden hun armen over elkaar. Maar Walter niet.

Hij droeg nog altijd een tzitzit, het traditionele vest met kwastjes van vrome joodse mannen, maar zijn moeder had een cummerbund voor hem gemaakt waarin hij de kwastjes kon verbergen. In Nitra had Walter nog peies gehad, haarkrullen langs de slapen, maar die had hij nu niet meer. Voor het eerst kon hij zijn eigen religieuze beslissingen nemen, zonder dat hij door zijn grootvader of het weeshuis werd beïnvloed. Toen hij op een middag met wat geld op zak door de straten van Bratislava slenterde, besloot hij God op de proef te stellen: hij liep een restaurant in en bestelde varkensvlees. Hij nam een hap en wachtte totdat

de bliksem insloeg.³ Toen dat uitbleef, wist hij genoeg. Hij brak met het geloof.

De gymnasiasten konden wat betreft religieus onderricht kiezen uit katholiek, lutheraans, joods of geen. Walter koos 'geen'.⁴ Op zijn identiteitsbewijs had hij in het voor zijn nationaliteit gereserveerde vakje 'Joods' kunnen laten invullen, maar hij gaf de voorkeur aan 'Tsjecho-Slowaaks'.

Op school leerde hij nu niet alleen Duits, maar ook Hoogduits. (Hij had een deal gesloten met een leerling die uit Duitsland was gevlucht: de jongens zouden elkaar extra lessen geven in hun respectieve moedertalen.) Op de klassenfoto van 1936 is zijn blik zelfverzekerd, een beetje verwaand zelfs. Hij kijkt recht vooruit, richting de toekomst.

Maar op de klassenfoto van het schooljaar 1938-1939 geen spoor meer van de destijds veertienjarige Walter Rosenberg. Alles was anders geworden, met inbegrip van de vorm van zijn land. Na het Verdrag van München uit 1938 hadden Adolf Hitler en zijn Hongaarse bondgenoten grote lappen Tsjecho-Slowakije ingepikt. Ze hadden het land onderling opgesneden. In de lente van 1939 werd ook de rest van het land verdeeld. Slowakije riep zichzelf uit tot onafhankelijke republiek. In werkelijkheid was het een satellietstaat van het Derde Rijk, dat tot stand kwam met de zegen en onder bescherming van Berlijn. De nazi's zagen zichzelf terug in de regerende ultranationalistische Hlinka, de Slowaakse Volkspartij. De dag daarna viel Nazi-Duitsland de Tsjechische rompstaat binnen. In het vervolg van de oorlog heette Tsjechië het Protectoraat Bohemen en Moravië. Toen de annexatie en opdeling een feit waren, waren de inwoners van het vroegere Tsjecho-Slowakije allemaal in meer of mindere mate overgeleverd aan de genade van Adolf Hitler.

In Slowakije merkte de tiener Walter Rosenberg meteen dat er iets was veranderd. Hij kreeg te horen dat ongeacht zijn keuze voor religieus onderwijs en wat hij op de formulieren had ingevuld onder 'nationaliteit', hij voldeed aan de juridische definitie van een Jood en ouder was dan dertien. En dus kon hij niet op de middelbare school van Bratislava blijven. Hij werd uitgesloten van onderwijs.

Over het hele land beseften Joden zoals Walter dat het nieuwe staatshoofd dan wel een katholieke priester kon zijn – pater Jozef Tiso – maar dat de staatsreligie van de prille republiek toch echt het nazisme was,

weliswaar overgoten met een Slowaaks sausje. De antisemitische leer beschouwde de Joden niet alleen als slinks, onbetrouwbaar en onherroepelijk vreemd aan het eigene, maar dichtte hen ook haast bovennatuurlijke krachten toe waarmee ze een maatschappelijke en economische invloed uitoefenden die niet in verhouding stond tot hun werkelijke aantallen.⁵ En dus wist de regering in Bratislava niet hoe snel ze de schuld voor het onheil dat het land was overkomen, zoals het moeten afstaan van gekoesterd grondgebied aan Hongarije, in de schoenen van de piepkleine Joodse gemeenschap moest schuiven (89.000 inwoners op een bevolking van 2,5 miljoen). Op stadsmuren verschenen propagandaposters. Op een ervan zag je hoe een trotse jonge Slowaak, die was gekleed in het zwarte uniform van de Hlinkagarde, een Jood met haakneus en zijkrullen tegen zijn achterste schopte, terwijl de met munten gevulde beurs van de Jood op de grond valt. In de eerste radiotoespraak die hij als leider van de nieuwe onafhankelijke republiek hield, deed Tiso maar één duidelijke belofte, namelijk 'om de Joodse kwestie op te lossen'.

Nadat Walter van school was gestuurd, gaf Ilona haar werk op en verhuisden ze samen naar Trnava, een stadje zo'n vijftig kilometer ten oosten van Bratislava. Vergeleken met de hoofdstad was dit een andere wereld: hier was al het leven georganiseerd rondom, en leidden tal van smalle straatjes naar, het centrale plein dat was vernoemd naar de Heilige Drie-vuldigheid en werd gedomineerd door twee streng ogende kerken. 's Zomers was Trnava gevangen in een wolk van hitte en stof. Het marktplein rook naar mest, hooi en mensenzweet. Het hele stadje werd overweldigd door de stank die vrijkwam van de naburige suikerbietenfabriek. Gelukkig bood het omliggende platteland soelaas. Slechts een kort fietsritje verderop trok een frisse bries door de velden met rijpe maïs.⁶

Maar als moeder en zoon Rosenberg op een toevluchtsoord hadden gehoopt, kwamen ze bedrogen uit. Het beleid waarmee de regering doortastend de zogeheten Joodse kwestie wilde aanpakken, bereikte ook het kleinsteedse Trnava, met zijn gemeenschap van nog geen drieduizend Joden wier twee synagogen vlak bij elkaar stonden. Niet dat de goede mensen van Trnava veel aansporing nodig hadden: een paar weken na de onafhankelijkheid van Slowakije, in december 1938, stonden beide synagogen al in lichterlaaie.⁷

Walter voegde zich al gauw bij een groep Joodse tieners die net als hij van onderwijs waren uitgesloten. Op de eerste dag van het schooljaar hingen de scholen grote borden op hun hekken waarop stond dat Joden en Tsjechen niet langer werden toegelaten. Ondertussen scandeerden hun voormalige schoolvrienden: ‘Weg met de Joden en de Tsjechen!’⁸ Walter en de andere jonge Joden van Trnava die ouder dan dertien waren, werden aan hun lot overgelaten. Aangezien ze niet naar school konden en nergens anders hoefden te zijn, hingen ze maar wat rond. Volgens de nieuwe wetten was zelfs zelfstudie uit den boze. Op een dag gingen Walter en een vriend, Erwin Eisler, in een gemeentegebouw hun tekstboeken inleveren. Daarmee gehoorzaamden ze een wet die paal en perk moest stellen aan de grote dreiging die uitging van Joodse kinderen die in eigen huis studeerden. Walter deed wat hem werd opgedragen en overhandigde zijn boeken. Maar Erwin verbaasde hem. Doorgaans was Erwin verlegen. Hij bloosde al als er alleen maar sprake was van meisjes en verzon smoesjes als de groep plannen maakte om naar een buurtcafé te gaan. Maar dit keer betoonde hij zich onverwacht moedig.

‘Geen zorgen,’ fluisterde hij, ‘ik heb dat scheikundeboek nog.’

Hij had een van de twee boekdelen over anorganische en organische scheikunde van de Tsjechische wetenschapper Emil Votoček achtergehouden.⁹ In de tijd daarna bogen Walter en Erwin zich vaak over die ene tekst en deden ze heimelijk de kennis op die hun land hun wilde ontzeggen.

Telkens als de twee tieners samenkwamen deden ze aan zelfstudie. Soms spraken ze af op een veldje dat ‘de vijver’ heette, naar wat het vroeger was geweest. Dan zaten ze bij elkaar en probeerden ze chocola te maken van een wereld die op zijn kop stond. Walter was heel aanwezig, hij viel op vanwege zijn intelligentie. Een van de meisjes, Gerta Sidonová, raakte steeds doller op hem en hing aan zijn lippen. Haar ouders namen hem in de arm als privéleraar.¹⁰ Maar Gerta had waarschijnlijk de nodige moeite om zich te concentreren op wat hij haar probeerde bij te brengen. Ze hoopte dat hij haar als zijn vriendin zag, maar ze ontving gemixte signalen. Een keer hadden ze een afspraakje, maar liet hij haar zitten. Gerta vroeg hem waarom hij niet was komen opdagen. Hij had dat wel gewild, antwoordde hij. Maar toen hij vlakbij was zag hij dat ze een hoed met

pompons droeg.¹¹ Toen was hij omgedraaid. Met die hoed zag ze eruit als een negenjarige, zou hij later zeggen. Hij was vijftien en kon niet samen met een kind worden gezien.

In feite waren de Joodse tieners van Trnava tot elkaar veroordeeld. Net als hun families werden ze langzamerhand volledig geweerd uit het leven van de stad die ze als hun thuis hadden beschouwd. In de rest van het land was het niet anders. Het Tiso-regime zette alles op alles om Joden te verarmen en te isoleren. Eerst werden ze uit overheidsbanen verbannen, vervolgens werden er quota ingesteld op het aantal Joden in beroepsgroepen. Even later mochten Joden geen auto’s, radio’s of sportuitrusting meer bezitten. Elk nieuw decreet werd op een mededelingenbord in het stadscentrum vastgeplakt. En elke dag gingen de Joden daar kijken om te zien welke vernedering hun nu weer te wachten stond.

Walter en zijn moeder hadden geen noemenswaardige bezittingen, maar de Joden die dat wel hadden werden er beetje bij beetje van ontdaan: eerst werd hun grond ingepikt, daarna werden hun bedrijven onteigend. *Arisierung* noemden de autoriteiten dit, het overdragen van bezittingen aan niet-Joden. Gerta’s vader probeerde nog zijn slagerij overeind te houden door die op naam van zijn assistent te zetten – die op zijn beurt zo schrander was geweest om lid van de Hlinkapartij te worden.¹² Bij deze ‘vrijwillige Arisierung’ droegen Joodse bedrijven 51 procent van het bedrijf over aan een ‘gekwalificeerde christelijke kandidaat’. Die naam van het programma was je reinste bluf, want de nazi’s beschouwden de Slowaken helemaal niet als Ariërs, maar als een categorie Slaven – *Untermenschen* dus, een minderwaardig slag mensen. Al bleven ze in nazi-ogen superieur aan de Joden, en dat was nu even waar het om ging.

Regelmatig werd er iemand in elkaar geslagen. Meestal overkwam dit Joden, maar soms ook niet-Joden die niet geestdriftig genoeg hadden meegedaan aan het kwellen van hun Joodse bureaus. De nationaalsocialistische paramilitairen zetten de inwoners van Trnava en alle andere dorpen en steden van Slowakije onder druk om Joodse bedrijven, en Joden in het algemeen, te boycotten.

Er was geen ontsnappen aan. Zelfs niet achter je eigen voordeur, in je eigen huis. Vanaf 1940, terwijl de Londenaren zuchtten onder de nachtelijke luchtaanvallen die weldra als ‘de Blitz’ zouden worden aangeduid,

vatten Slowaakse politieagenten het beleid van onteigening van Joodse bezittingen nog letterlijker op. Ze drongen grofweg Joodse huizen binnen en sloegen aan het plunderen, terwijl de kinderen erbij stonden en toekeken. Ze roofden misschien een tennisracket of een jas, een fotocamera of een gekoesterd familie-erfstuk. In minstens één geval namen ze een hele piano mee. Soms trokken ze naar het platteland en namen ze op een Joodse boerderij de dieren mee. Het jachtseizoen was geopend.¹³ Wat een Jood had, kon een Slowaak nemen.

Toch was dit in Slowakije pas het begin. Toen Walter in september 1941 zeventien werd, vaardigde de regering-Tiso zijn eigen versie van de rassenwetten van Neurenberg uit, 'de Joodse codex'. Voortaan werden de Joden uitgesloten van publieke evenementen, clubs en maatschappelijke organisaties van elke soort. Alleen op bepaalde uren mochten ze naar buiten of naar de winkel. Ze mochten maar beperkte afstanden reizen. Wilden ze grond kopen, dan betaalden ze twintig procent opslag: een Jodenheffing. Er golden beperkingen voor waar ze mochten wonen; vaak was dat alleen in een paar straten, een eerste stap richting gettovorming. In een kop van een pro-regeringskrant werd, in een officieus wedstrijdje tussen de fascistische staten, gepocht dat 'Slowakije de strengste Jodenwetten kent'.¹⁴

Maar de verandering met het meest directe, meest zichtbare effect op Walter was ook de grofste. Voortaan moest elke Slowaakse Jood van zes jaar of ouder een gele davidsster met een doorsnee van vijftien centimeter zichtbaar op zijn kleding dragen.¹⁵ Als Walter of een andere Joodse tiener in Trnava bij de schaatsbaan of bioscoop aankwam, werden ze na een blik op de Jodenster weggestuurd. Terwijl hun vroegere vrienden tot laat op de avond in de hoofdstraat rondhingen, moesten zij zich aan een avondklok houden. Na negenen mochten ze zich niet meer op straat vertonen.

Walter verzette zich niet tegen deze regels. Eigenlijk was hij er niet eens door geschokt. Misschien kwam dat doordat het net zich zo langzaam sloot, zodat elke nieuwe maatregel in het licht van de vorige niet eens zo bijzonder leek. Hoe het ook werd verpakt, Walter droeg de gele ster. Net zoals hij eerder had geaccepteerd dat hij niet meer naar school kon en dus werk zou moeten zoeken. Als ongeschoolde arbeider nam hij al het werk aan dat hij kon krijgen, maar werkgevers huurden alleen Jo-

den in als er niemand anders beschikbaar was. Had je geluk en kreeg je een dag werk, dan was je loon ook nog eens lager. Er waren namelijk twee loonschalen: een lage voor Joden, een hogere voor alle anderen.

Zo zag Walter Rosenbergs tienerleven eruit. In het benauwde keukentje van het huis waarin hij met zijn moeder woonde, at hij wienerschnitzel en gebakken aardappelen. Met behulp van vaak beduimelde tekstboeken vol ezelsoren probeerde hij zichzelf nieuwe talen te leren (naast het Duits, Tsjechisch en Slowaaks en het mondje Hongaars dat hij al sprak). Met zijn vrienden kwam hij samen bij de vijver en discussieerde hij over nut en noodzaak van de 'ismes' van hun tijd. Ze bespraken of het socialisme of communisme, liberalisme of zionisme hun redding zou kunnen zijn. Aan de ene kant voelde de zionistische boodschap van Joodse trots en nieuwe mogelijkheden als balsem voor de jonge, door dagelijkse vernederingen en uitsluiting gebutste Joodse ziel.¹⁶ Aan de andere kant leek het zionisme gewoon een vorm van nationalisme in een nieuw jasje, dat was gedoemd tot mislukken in een wereld die alleen kon worden gered door universele broederschap. Gingen de socialisten soms niet voorop in de strijd tegen het nazisme?¹⁷ Dit soort vraagstukken plozen ze uit in die vele uren die ze samen doorbrachten, gemeden door hun burens en gebrandmerkt door de gele sterren op hun borst.

Ondanks alles bleven ze tieners. Er werd gelachen en geflirt. De jongens zaten achter de meiden aan, de meiden achter de jongens. Er werden harten gebroken. Lang was Walter niet – amper 1 meter 70 – maar charisma had hij in overvloed. Vanwege die donkere wenkbrauwen, volle haardos en brede schalkse glimlach had hij over gebrek aan meisjesaandacht nooit te klagen.

In februari 1942 kwam de brief. Die leek op een dagvaarding of oproep voor de militaire dienst. Walter werd gesommeerd om op een aangegeven dag en plek te verschijnen, met bagage die maximaal vijftientig kilo woog en in ieder geval geen goud bevatte.¹⁸ De boodschap was duidelijk. Walters land nam er niet langer genoeg mee om hem en zijn mede-Joden in te perken in een steeds kleiner wordende ruimte, zonder werk of kansen. Ze wilden hen helemaal weghebben. De Joden werden ontdaan van hun nationaliteit en naar Polen gestuurd. Daar zouden ze, zo stelden Walter en de anderen zich voor, in een soort 'reservaten' leven,

vergelijkbaar met die afgesloten gebieden die, zo hadden ze gehoord, in Amerika voor de ‘Indianen’ bestonden.

Het bevel werd overgebracht in nette, zelfs elegante bewoordingen. Joden werden niet ‘gedeporteerd’, laat staan ‘uitgezet’. Nee, ze werden ‘hervestigd’. En niet alle Joden. Alleen de gezonde mannen tussen de zestien en dertig jaar. Als zij vrijwillig, kalm en zonder gedoe meewerkten, zou er met hun families niets gebeuren. Die konden dan blijven waar ze waren en later volgen.¹⁹ Wat dat verbod op goud aanging, nou ja, dat lag toch zeker voor de hand? Goud kon immers alleen zijn verworven via gekonkel en Joodse schurkenstreken, niet door hard werken. Daarom was al het goud dat Joden in hun bezit hadden, het rechtmatig eigendom van het Slowaakse volk. En waar ook hun wieg had gestaan, tot dat land behoorden de Joden niet meer.

Het was allemaal deel van een groot plan, dat was uitgedokterd onder auspiciën van een ss-functionaris, Hauptsturmführer Dieter Wisliceny, die bijna twee jaar eerder door Berlijn naar Bratislava was gestuurd. De strategie was eigenlijk doodeenvoudig: knijp de Joden af van middelen door hun eigendommen af te nemen, hun bezittingen in te pikken en ze de mogelijkheid om de kost te verdienen te ontfangen – en hekel ze vervolgens als een zware economische last voor het hardwerkende Slowaakse volk dat al zo veel leed had moeten doorstaan. Toen de Joden nog geld hadden was het al makkelijk om ze als parasieten af te schilderen, nu ze niets meer hadden was het al helemaal een peulenschil. De Hlinka-regering had, bijgestaan door haar Duitse beschermheren – hun nationaalsocialistische broeders –, ingeschat dat zodra de Joden aan de bedelstaf waren gebracht, het Slowaakse publiek er geen bezwaar tegen zou hebben als ze werden uitgezet. Verder was het alleen maar logisch om met gezonde jongemannen zoals Walter te beginnen. Als de regering het land wilde ontdoen van een totale minderheid, was het immers slim om eerst diegenen uit te zetten die het hart van eventueel verzet zouden vormen.

Walter staarde naar de brief die op zijn deurmat was gepluist en hem opdroeg waar en wanneer hij zich diende te melden. Op dat moment, terwijl de winter van 1942 langzaam overging in de lente, stond één ding voor hem als een paal boven water: hij zou zich niet zonder slag of stoot uit zijn eigen land laten zetten. Sowieso vond hij het maar een rare op-

dracht.²⁰ Want nee, hij zou zich niet per trein laten wegsturen, bestemming onbekend. Natuurlijk niet. Hij was geboren in Slowakije; het Slowaaks was zijn moedertaal. Hij was een Slowaak. Hij zou zich niet laten afdanken alsof hij uitschot was en zijn moeder en Fanci, zijn zus, weerloos achterlaten.²¹ Terwijl zijn moeder haar eeuwige avondmaal van wiener-schnitzel en apfelstrudel stond te koken, vertelde Walter wat hij had besloten.

‘Ik ga naar Engeland,’ zei hij. ‘En ik ga bij het Tsjechoslowaakse leger in ballingschap.’

Ze keek hem aan alsof hij gek was geworden. Ze zouden een uur lang ruziën, hij in zijn kamer, zij in de keuken ernaast. Tussen het gerammel en gerinkel van de potten en pannen door, liet ze zich met regelmatige tussenpozen een honende opmerking over dit absurde idee ontvallen.

‘Als je toch bezig bent: waarom reis je ook niet even naar de maan en snijd je jezelf een lekker stukje groene kaas af? Als je maar op tijd terug bent voor het eten!’²²

Ilona vond het typisch voor haar zoon. Opnieuw zo’n onbezonnen plan, net zo’n dwaze gril als dat hij zichzelf Engels en Russisch wilde leren.

‘Russisch! Waarom doe je niet als alle anderen en leer je een fatsoenlijk vak?’

Op dat moment was er een man in Ilona’s leven. Die was slotenmaker. Dat was toch zeker een respectabel beroep? Maar nee, Walter moest het op zijn manier doen.²³

‘Ik begrijp niet hoe je zo bent geworden. Van mijn kant van de familie heb je het in ieder geval niet!’²⁴

Ze wilde ook weleens weten hoe hij eigenlijk dacht Engeland te bereiken.

‘Via Hongarije,’ zei hij. De Hongaren waren weliswaar bondgenoten van de nazi’s, maar ze deporteerden hun Joden tenminste niet. ‘En dan verder via Joegoslavië.’

Dat leidde tot meer discussie, aangezien Walter niet precies kon uitleggen hoe hij kriskras door bezet Europa zou reizen, over land dan wel over zee, om ten slotte Engeland te bereiken. Maar kwam hij niet verder dan Joegoslavië, dan had hij nog wel een plan B. Hij zou zich aansluiten

bij de door Josip Tito geleide partizanen en verzetsstrijder worden.

Daarop kletterde de steelpannen nog een paar keer op het gasfornuis. Moeder en zoon ruzieden door. Ilona was ervan overtuigd dat het gekkenwerk was, een missie die even krankzinnig was als een reis naar de sterren – en al even gedoemd te mislukken. Maar Walter gaf niet toe. Ten slotte keek hij haar recht aan en zei hij met kalme, vaste stem: ‘Mama, ik ga me niet laten deporteren als een kalf in een veewagon.’

Het pannengekletter en geroep stopte. Ilona Rosenberg begreep dat het besluit van haar zoon vaststond.

Vanaf dat moment dacht ze met hem mee. Ze verzamelde de kleren die hij nodig zou hebben en scharrelde het weinige geld bij elkaar dat ze had. En ze dacht na over de oplossing voor zijn eerste probleem: hoe hij van Trnava naar Sereď kon reizen. Dat stadje had vijf jaar geleden diep in het Slowaakse binnenland gelegen, maar lag nu pal aan de Hongaarse grens.

‘Je zult een taxi moeten nemen,’ zei ze.²⁵

Nu was het Walters beurt om de draak te steken met een absurde gedachte. Wie had er ooit gehoord van iemand die per taxi bezet gebied ontvluchtte?

Maar bij nader inzien zat er niets anders op. Ze kenden een chauffeur die het misschien wel zou willen doen, ondanks de risico’s die hieraan waren verbonden: een Jood over zo’n afstand vervoeren was strikt verboden. Maar er waren nog mensen in Trnava die hun vroegere burens niet waren vergeten, sommigen herinnerden zich nog de oude vriendschapsbanden.

Zo kon het gebeuren dat de jonge Walter Rosenberg zich op een avond in begin maart 1942 opvouwde op de versleten leren stoelen van een van de weinige auto’s in Trnava, een stadje waar paard-en-wagen nog het gebruikelijke transportmiddel was, en onderweg was naar de Hongaarse grens. Hij keek niet terug. Hij dacht niet aan zijn verleden en vroeg zich niet af hoe de toekomst eruit zou zien. Hij was gefocust op de taak die nu, in het heden, tot een goed einde moest worden gebracht.

Hij keek omlaag en rukte de gele ster van zijn jas.

2

Vijfhonderd Reichsmark

Op die avond in maart 1942 bestond de toekomst alleen maar uit de lege duisternis die zich tussen hem en de Slowaaks-Hongaarse grens bevond. Na een half uur rijden zette de taxichauffeur hem af. Dichterbij de grens was voor hem niet veilig. Het overgebleven stuk zou Walter te voet afleggen. Hij controleerde zijn zakken: een kaart, kompas, doosje lucifers en wat geld.¹ Tweehonderd kronen, gekregen van de moeder die hij had achtergelaten.

In het donker liep hij over smalle paden en door kale velden. Hij was opgewonden. Toegegeven: hij verruilde het ene fascistische land voor het andere, het was niet alsof hij de vrijheid al kon ruiken. Maar het was een eerste stap. En in Hongarije stuurden ze de Joden in ieder geval niet per trein God mag weten waarnaartoe.

Terwijl hij liep ging het steeds harder sneeuwen. Hoewel hij in beweging bleef, sloeg de kou in zijn botten. Even had de adrenaline hem beschermd, maar dat hielp maar tot op zekere hoogte. Ook de puberale bravoure vlakke af. Nu voelde hij zich alleen en bang, een jongetje in het donker.

De nachtelijke uren verstreken, ritmisch onderbroken door het knerpende geluid van de verse sneeuw onder zijn laarzen. Rond vijf uur ’s ochtends, een uur voor zonsopkomst, zag hij een bundel lichten. Minder dan hij had gezien in Sereď, want dit was Galanta, een kleiner stadje. Toen wist hij dat hij het had geflikt. Hij had geen officiële grensovergang gezien, geen hek met wachtpost, maar hij was wel degelijk de grens overgestoken. Hij was in Hongarije.

En hij had een adres: familieleden van een schoolvriend. Die schrokken nogal toen ze bij dageraad een jongen in modderige kleren op hun stoep